

Ferhat KORKMAZ*

METİNLERARASI İLİŞKİLERİN KLASİK RETORİKTEKİ KÖKENİ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA

Öz: Metinlerarasılık, birden çok metin arasındaki ilişkiyi saptamaya çalışan bir edebiyat kuramıdır. Bu kavram özünü, bir sanat eserinin kritiğinde başka sanat eserlerini ölçüt tutmak parametresinden alır. Eseri eserle ölçmek ve bir eserin başka bir eserden metinsel düzeyde yararlanarak oluşturulması, İkinci Dünya Savaşı sonrasında ortaya çıkan belirlenimlerin değil, mitsel kaynaklardan beri süre gelen bir üretme biçimidir. Metinlerarasılık, her ne kadar son dönemde öne sürülen ve genellikle postmodernizm bağlamında ele alınan bir kuram ve eser inceleme yöntemi gibi görünse de klasik edebiyat metinleri ve retorisi incelendiğinde pek çok şair ve yazarın yöntemsel olarak istifa ettiği bir kavram olarak görünürlük kazanmaktadır. Bu çalışmada klasik belâgat kitapları ve metinlerinden hareket edilerek metinlerarası bağlamda temel ilişki ve yöntemler ortaya konulmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Metinlerarasılık, Klasik Edebiyat, Retorik, Söz Sanatları.

AN INVESTIGATION ON THE ORIGIN OF INTERTEXTUALITY IN CLASSICAL RHETORIC

Abstract: The concept called intertextuality is a literary theory trying to identify the relation between more than one texts. This concept stems from art works as a criterion at the criticism of a work of art. Comparing a work of art with another work and forming it by utilizing another work at textual level is not the result of conditions emerged after the Second World War. It is a way of production that has been ongoing since mythic sources. Although the intertextuality seems to be a theory and a method of reviewing a work of art that has been put forward in the recent period and to be usually dealt with in the context of postmodernism, when the classical literary texts and rhetoric are examined, it emerges as a concept that many poets and authors use as a method. In this study, basic relations and methods will be handled regarding intertextual context by acting from the rhetoric and texts of classical literature.

Keywords: Intertextuality, Turkish Classic Literature, Rhetoric.

1. GİRİŞ

Metinlerarasılık (intertextuality), genellikle postmodern edebiyat kuramının ilgilendiği ve bir teknik olarak yararlandığı bir kavram olarak görünmektedir. Türk ve dünya edebiyatında metinlerarası tekniğin yeni olduğunu öne sürmek ve bu tekniği sadece postmodern edebiyat kuramlarına özgü kılmak, edebiyat teorisi bağlamında pek çok soruna neden olabilmektedir. Çünkü iktibas, telmîh, irâd-ı mesel ve tazmîn gibi klasik belâgat ilminin öne sürdüğü edebî kavramları bir tarafa bırakmak gelenek ile modern/modern sonrası arasındaki bütün bağları ortadan kaldırmak

* Yrd. Doç. Dr., Batman Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi; Batman/TÜRKİYE;
korkmaz1871@gmail.com

anlamına gelir. Burada ne bir anakronizme neden olmak ne de kavram kargaşasına sebebiyet vermek gibi bir amaç güdülmektedir.

İlhan Genç (2007), Klasik Türk Edebiyatı alanında metin neşirlerinin neredeyse tamamlandığını ve bu metinlerin artık modern analiz yöntemleriyle yeniden incelenmesi gerektiği düşüncesindedir: “Klasik Türk edebiyatı sahasında akademik çerçevede yapılan metin neşirleri hemen hemen azami seviyeye ulaşmıştır. Zirve sayılan edebiyat metinleri neredeyse tamamlanmış, ikinci üçüncü derecedeki metinler de sürekli yayınlanmaktadır. Metin merkezli metin incelemesi şeklindeki ilmî çalışmalar da yine bu çerçevede sürdürülmektedir. Bundan sonraki klasik metinlerin anlama ve yorumlama çalışmaları için çağdaş yorumlama teorilerinden de metot bakımından yararlanmak gerekecektir.” (s.393). Bu çalışmada, klasik belâgat (retorik)¹ kitaplarında yer alan ve postmodern edebiyat teorisine münhasır kılınan metinlerarasılık ile ilgili olduğu/olacağı düşünülen ve çoğunlukla bedî’ konusu içerisinde ele alınan teknikler üzerinde durulacaktır.

Metinlerarasılık, postmodern edebiyat kuramı ele alınırken parodi ve pastiş gibi terimlerle birlikte ele alınan temel kavram/teknikler olarak görünürlük kazanmaktadır.² Metinlerarasılığın eski bir kavram olmasına rağmen sadece postmodernizmle ilişkilendirilmesi, postmodern edebiyatta absürdizm eğiliminin ön planda tutulmasından kaynaklanmaktadır. Şüphesiz ki metinlerarasılık kavramı ve tekniği, ne yeni bir kavram ne de postmodern edebiyatın, edebiyat dünyasına kazandırdığı bir tekniktir. Metinlerarasılık, İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra Avrupa ve Amerika’da ortaya çıkan ve kabul gören “çoksesli” toplum ve yönetim anlayışlarına gelenekten bulunup çıkarılan metinsel bir kanıt olarak görmek gerekir. Nitekim Kubilay Aktulum (2000) da, Marc Angenot’a dayandırdığı “metinlerarası söylem bir ayrışıklık ve çokluk (çokseslilik) ilkesi”nin varlığından söz eder. Postmodern sanatın bir tekniği olarak ele alınan metinlerarasılık, çoğulcu ve açık toplumlara ait sanatsal bir yansıyış olarak görünürlük kazanır.

Aktulum (2000), “1960’lı yılların yazın eleştirisinde, bir metin kuramı oluşturarak, metni tanımlamak ereğinde olan kimi eleştirmenlerin (özellikle Kristeva ve Barthes) girişimlerine sıkı sıkıya bağlı olarak ortaya çıkan metinlerarası kavramı, metnin özerk olduğu düşüncesi benimsendikten sonra, yaygın olarak kullanılan bir kavram olur. Önceleri metinler, çoğunlukça tarihe, yazara, yazarın psikolojisine, ereklarine göre ele alınıyordu. Ancak, söylemlerin iç içe geçtikleri, yapıtların üst üste gelerek birbirleriyle karıştıkları, her yazınsal metnin aslında çok sesli özellikte olduğu, metnin ve anlamın büyük ölçüde önceki metinlerden gelen kesitlerin iç içe geçmelerine bağlı olarak üretildiği savı ileri sürülerek yeni bir metin tanımı ve anlayışı ortaya konur.” (s.7-8) diyerek geniş bir biçimde ve Kristeva’nın metnin pek çok metnin bir bileşeni olduğu (Abrams 199: 317) teorisinden hareketle metinlerarası kavramını tanımlar. Esasında metinlerarası, çoğunlukla

¹ İlhan Genç, “retorik”in belâgatın karşılığı olduğunu belirtir: “İslâmî edebiyatlarda dinî ilimlerden Tefsir ilminde de önemli yeri olan Belâgat İlmi, Batı edebiyatındaki Retorik ile aynı mahiyette bir işleve sahip olmuştur.” (s.393).

² Kimi araştırmacılar, ‘metinlerarasılık’ın edebiyat öğretiminde birden fazla metni dikkate sunan bir öğretim yöntemi olarak da etkin bir şekilde kullanılabileceğini ifade etmişlerdir (Kalogirou ve Economopoulou, 2012: 79-87).

portmodern söylemin bir eleştiri yöntemi olarak tarihsel veya psikolojik eleştiri gibi yöntemlere karşı olarak metin merkezli bir eleştiri üretme amacını öne sürer. Dolayısıyla burada Aktulum (2000)'un da belirlediği gibi Rus biçimcilerinin eleştiri yöntemleriyle bir ilişki kurmak (s.8) mümkün görünmektedir. Ana hatlarıyla ortaya konulacak metinlerarasılık kavramının Julia Kristeva, Jacques Derrida, Hayden White, Harold Bloom, Michel Foucault, Roland Barthes, Michael Riffaterre, Laurent Jeny ve Gerard Genette gibi yazın kuramcıları ve sanatçılarına göre kuramsal veya yöntemsel olarak farklılık gösteren kimi görüşleri de bulunmaktadır. Burada yazarların görüş farklılıklarından çok Kubilay Aktulum'un *Metinlerarası İlişkiler* adlı eserinden hareketle³ belirlenen yöntemler ile klasik edebiyat metinlerinde bu yöntemlerle ilişkili olabilecek temel yöntemler arasındaki benzerlikler ortaya konulacaktır.

2. BİR ELEŞTİRİ KURAMI OLARAK “METİNLERARASILIK”IN GELİŞİMİ

Metinlerarası, genellikle Julia Kristeva'nın teorisi olarak görünse de Kubilay Aktulum (2000)'a göre (s.24-25), Rus biçimcilerinin çeşitli yaklaşımlarından sonra özünü Bakhtin'den alır. Söyleşim/söyleşimcilik (dialogisme) ekseninde metinlerarası kavramının ilk biçimini öne süren Bakhtin'dir (Aktulum, 2000: 25). Metni, modern yönetimsellik ve dünyada 1950'lerden sonra gelişen yeni siyasal arayışlar ekseninde (Porter, 1986: 38-39) “çoksesli” bir yapı olarak değerlendiren Kristeva'ya göre, metinlerarasılık, çok sayıda metnin birlikte var olduğu hareketli (Raj, 2015: 80) bir düzlemdir: “...metinlerin bir yer değiştirmesi, metnin ise bir birleşim düzeni, yazının, yeniden dağıttığı parçalar arasında sürekli bir alışveriş yeri olduğunu söylemek mümkün görünmektedir. Yazı, önceki sonsuz metinler alanından aldığı parçalardan yola çıkarak, onları anlatsal sözdizimde çizgisel olarak bir bütün oluşturabilecek biçimde uç uca ekleyerek yeni bir metin ortaya çıkarır. Bu bakımdan, metinlerarası bir göndergeyi arayıp bulma durumu ortadan kalkar. Çünkü, Kristeva'ya göre, metinlerarası bir metnin önceki bir metni yinelemesi değil, sonsuz bir süreç, metinsel bir devinimdir. Metinlerarası başka metinlere ait unsurları taklit etmek ya da onları olduğu gibi bir metne sokmak işlemi değil bir “yer (ya da bağlam) değiştirme” (transposition) işlemidir” (Aktulum, 2000: s.43). Vygotsky ise metinlerarası kavramını “anlam ağı” olarak nitelendirir (Porter, 1986: 34).

Roland Barthes, metinlerarasılık kuramını yazdığı “Metin (Kuramı)”nda Kristeva'nın düşüncelerini sürdürür (Aktulum, 2000: 55). Barthes, metni açık bir yapı olarak görür ve metni eski, sona erdirilmiş obje tanımından uzaklaştırır: “Metin, bitmiş, sona erdirilmiş bir ürün olarak değil de, oluşum halinde bulunan, başka metinlerle, başka kodlarla bağlantıda olan (metinlerarası ilişkidir bu), böylelikle de, topluma, tarihe, gerekirci yollarla değil de alıntılama (adını anma, belirtme, zikretme, aktarma) yollarıyla bağlanan bir üretim olarak gözlemlenir.” (Barthes, 1993: 139)

³ Nurullah Çetin de *Yeni Türk Şiirinde Geleneğin İzleri* adlı çalışmasında Kubilay Aktulum'un *Metinlerarası İlişkiler* adlı çalışmasından yola çıkarak Nazım Hikmet'in eserlerini metinlerarası bakımdan incelemiştir.

“Her metin bir metinlerarasıdır; onda farklı düzeylerde az çok tanınabilecek biçimler altında öteki metinler yer alır: Daha önce edinilen ekinden gelen metinler ile etrafımızdaki ekinden gelen metinler. Her metin eski alıntılarının yeni bir örgüsüdür.” (Aktulum, 2000: 56). Michael Riffaterre de Kristeva ve Barthes’in geliştirdikleri kuram doğrultusunda düşünür. Açık yapıt veya hiçbir zaman tamamlanamayan metin gerçeğinden hareket eden Riffaterre, metinlerarası kavramını “belli bir bölüm okurken belleğinde yeniden beliren metinler toplamı” (Aktulum, 2000: 60) diyerek okur eksenli olacak bir şekilde tanımlar.

Kristeva’dan sonra kavrama bir somutluk ve uygulanabilirlik alanı sağlayan eleştirmenlerden ilki Laurent Jenny’dir. Jenny, bir metnin metinlerarası ilişkiler ağı olmadan kavranmasının mümkün olamayacağını savunur: “Metinlerarasının, yazınsal metnin doğasında bulunan bir olgu olduğunu, bir yapıt ile önceki öteki yapıtlar arasında, aynı biçimde yine bir yapıt ile farklı toplumsal söylemler arasında bir ilişkiler dizgesi bulunduğunu, yapıtların bu tür alışveriş işleminden soyutlanamayacaklarını, dolayısıyla artık metin-dışı göndergelerin bir yapıttaki katkılarının da araştırılmaları gerektiğini savunur. Ardından Jenny, Genette’den önce davranarak, bir metnin başka metinlerle ilişkisinin taklit, parodi, alıntı, montaj, gizli alıntı vb. biçimlerde kurulabileceğini belirtirken, metinlerarası alışverişlerin belli bir ulamlaştırmaya tabi tutulmasının ilk örnekçesini oluşturur” (Aktulum, 2000: 72-73).

Laurent Jenny'e göre bir metnin öteki metinlerle anlamsal ilişkilerinden ilki “düzdeğişmeceli yerdeşlik”tir. Jenny’nin “Çoğu zaman birinci elden bir belirginlikle anlatının çizgisini izlemeye olanak sağlayan başka bir metin anlatıya sokulur.” tanımlaması doğrultusunda aynen aktarım olarak ele alınabilecek metinlerarası biçim olan “düz değişmeceli yerdeşlik”i klasik edebiyatta temel olarak mecâz-ı mürsel sağlarken iktibâs, îrâd-ı mesel ve telmîh gibi söz sanatlarının yanı sıra tazmin de düz değişmeceli yerdeşliğe örnek olarak sunulabilir.

Laurent Jenny’nin “eğretisel yerdeşlik” olarak adlandırdığı kavram, yazar veya şairin başka bir yazar veya şairin metnine ait olan bir ibareyi kendi metnine almasından ibarettir. Aktulum (2000), “başka bir metne ait bir parça yeni bir bağlama anlamsal benzerlik ilişkisine göre” (s.76) alınırsa “eğretisel yerdeşlik”in gerçekleştiğini ifade eder. Burada temel kıstas teşbih ve istiare gibi söz sanatlarında olduğu gibi benzetme amacının güdülmesidir.

“Yerdeş olmayan montaj” ise monte etme veya kolaj çalışmasına denk gelir ve burada “Bağlam çok önemli olmayabilir. Direkt alıntı olarak değerlendirilebilecek bu metinlerarası teknik, çoğunlukla yeni metin içinde “apriori bir anlamsal ilişki olmadan” (Aktulum, 2000: 77) var olur. Kesip yeniden yapıştırma olarak ele alınabilecek olan “yerdeş olmayan montaj”ın metinsel yansımaları daha çok “absürd” olarak değerlendirilebilecek metinler için geçerlidir.

Jenny’ye göre metinlerarası düzenlemede “dönüşüm biçimleri” (Aktulum, 2000: 77-78) ise şunlardır: Sesbenzeşimi (paronameze), eksilti (ellipse), genleştirme (amplification), abartma (hyberbole) ve sıra değiştirme (Inversion).

Deformasyon olarak değerlendirebileceğimiz bir metinlerarası yöntemi olan “sesbenzeşimi”nde alıntının sessel özellikleri keyfi veya şair/yazarın fantazisine göre yeniden şekillendirilir. Kısacası alıntıda “letrist metot” denilebilecek “sesbenzeşimi”nin izlerini erken dönemde bulmak mümkün olabilir.

“Eksilti”, “metinden bir parçanın çıkarılarak, eksiltili olarak yeni bir metne sokulması” (Aktulum, 2000: s.77) olarak tanımlanır.

Bir çeşit benzetme veya istiarede müşebbeh veya müşebbehün bih olark belirlenen temel benzetme unsurlarından biri üzerinde değişiklik yapıp yeniden üretme çabasını “genleştirme” olarak tanımlayabiliriz. Kubilay Aktulum (2000), Lautréamont’un İnsanla deniz arasındaki ilişkiyi insanla okyanus arasına uygulaması “genleştirme” için örnek olarak sunar (s.78).

Metnin niteliğinin aşırı bir şekilde şişirilmesine (Aktulum, 2000: 78) abartma denir. Klasik edebiyatta bir abartma metinsel bir referansla yapılırsa buna da “mübalağa”nın bir çeşidi demek mümkün olur.

Sıra değiştirme ise metinsel yahut bağlamsal ters çevirmedir. Akis sanatı da “sıra değiştirme” içinde değerlendirilebilir. Laurent Jenny, “sıra değiştirme”yi beş ayrı uygulama hâlinde ele alır (Aktulum, 2000: 79-80): “Sözcelem durumunun değiştirilmesi”, “nitelemenin değiştirilmesi”, “dramatik durumun değiştirilmesi”, “simgesel değerlerin değiştirilmesi”, “anlam düzeyinin değiştirilmesi”.

*Sözcelem durumunun değiştirilmesi*⁴, obje ve süjenin yer değiştirmesidir. Başka bir metinde obje ve süje yeni bir metne yer değiştirerek girer.

Nitelemenin değiştirilmesi, metinlerarası yöntemde başka bir metne ait ve olumlanan unsurların tersine çevrilerek olumsuzlanarak aktarılması veya tam tersi bir durumun ortaya konulmasıdır. “Nakîza”da, “nazîre”deki anlamın tersi öne sürüldüğü için, metinlerarasılık kuramında yer alan “nitelemenin değiştirilmesi” söz konusu olur.

Dramatik durumun değiştirilmesi, dramatik durumda olumlu veya olumsuz durumların tersine çevrilerek aktarılmasıdır. Eğer dramatik durum da söz konusu edilerek “nakîza” yazılmışsa bu başlığa örnek olarak sunulabilir.

Simgesel değerlerin değiştirilmesi, simgelerin tersi bir şekilde anlamlandırılmasıdır. Kutsal olan şeytânî olur, şeytânî olan kutsallaştırılır. Daha çok ikonalarla ilgili olarak değerlendirilir.

Anlam düzeyinin değiştirilmesi ise başka bir metinden alınan anlamın yeni metne çeşitli katkılarla alınarak geliştirilmesidir. Bir yönüyle genleştirme (amplification)’a benzer, ancak burada anlam düzeyi durağan değil, devingendir.

Rus biçimlerinden önermeleriyle ilk olarak öne sürülen metinlerarasılık kavramı, Bakhtin aracılığıyla belli bir model olur. Bundan sonra 1960’lı yıllardan başlayarak Julia Kristeva bu kavramın teorik

⁴ İtalik olarak verilen bu başlıklar Kubilay Aktulum’un *Metinlerarası İlişkiler* adlı eserinden aktarılmıştır.

çerçevesini belirler. Barthes ve Riffaterre de büyük ölçüde Kristeva'nın teorisini sürdürürler. Metinlerarasılık kavramını Laurent Jenny'den sonra özgün bir ulama ulaştıran ise Gérard Genette'dir.

Çalışmada Laurent Jernny'nin tasnifini de göz önünde tutarak ama ana hatlarıyla Gérard Genette'nin şablonuna bağlı kalarak klasik edebiyat metinlerinden hareketle örnek oluşturmaya gayret edilerek, klasik edebiyatta metinlerarasılık kavramının izleri belirlenmeye çalışılacaktır.

2.1.Metinlerarası (Intertextualité): Gerard Genette, mertinleearasının bir metnin başka metin içindeki somut varlığı olarak görür (Aktulum, 2000: 83). Buna göre somut alıntılar; sözelimi iktibaslar, telmîhler vs. metinlerarasılık kategorisine girer.

2.2.Ana-Metinsellik (Hypertextualité): Burada dönüştürülen metin için söz konusu olan ana-metinsellik kategorisidir. Kubilay Aktulum (2000) bunu, metnin türev ilişkisine göre aktarımı olarak ele alır (s.84). Pastiş, parodi ve alaycı dönüştürüm ana-metinsellik içinde ele alınır.

2.3.Yan-Metinsellik (Paratextualité): Metnin kökeniyle ilgili olabilecek ve metin dışı ikincil unsurlar ya-metinsellik kategorisi içinde ele alınır: "...bir metnin ilk bakışta aynı metnin dışında kalan, ikincil dereceden metinsel unsurlarlayani başlıklar, alt başlıklar, ara-başlıklar, önsözler, sonsözler, uyarılar, notlar, tanımlıklar, yer verilen resimler, kapağı ve metin-öncesi unsurlar (yani karalamalar, taslaklar) ile olan ilişkilerini kapsar (Aktulum, 2000: 85).

2.4.Üst-Metinsellik (Architextualité): Metin ötesi bir tür ilişki olan (Aktulum, 2000: 86) üst-metinsellik, yazınsal türe yapılan göndergelerin olduğu kategoridir. Bir metinde türsellik, örtük olsa da okur bunu o metnin oturduğu türü bularak veya o türden göndergelerle saptar.

2.5.Yorumsal Üst-Metinsellik (Métatextualité): Metin ötesi olarak değerlendirilen yorumsal üst metinsellik, okurun metinler arasında kurduğu yorumsal ilişkidir. Bir metni öteki metinlerle birlikte değerlendirmek veya bir metni değerlendirirken öteki metinleri ölçüt olarak tutmak bu kategori dahilindedir. Bir eseri başka bir eserle ölçmekten hareketle Rus biçimcilerinin önerdiği bir tür metinlerarası kategoridir.

Bu makalede, Gerard Genette'nin belirlediği bu şablondan yola çıkarak klasik Türk edebiyatında kimi metin türlerini metinlerarası bağlamda değerlendirilmiştir. Kubilay Aktulum'un *Metinlerarası İlişkiler* adlı eserinde ortaya koyduğu yöntemlerden ve onların açıklama ve örneklem evreninden hareketle bu makale arasında bir koşutluk ilişkisi kurulmuştur. Esasında bu çalışmanın güçlü bir anakronik göndergesi olsa da 'metinlerarasılık'ın sadece çağdaş kuramların bir bulgusu olmadığını ve kuvvetli bir gelenek ilişkisinin bulunduğu; yine metinlerarasılık kuramın terminolojisinden hareketle saptanmaya çalışılmıştır. Nitekim Kubilay Aktulum (2002) da, 'metinlerarasılık'ın yeni bir şey olmadığını ve Kristeva'nın da öne sürdüğü gibi "tüm yazının metinlerarası" olduğunu vurgulamıştır (s.284). Dolayısıyla ister klasik edebiyat metinleri, ister halk edebiyatı ürünleri olsun (istenirse bunlar sözlü edebiyatta daha açık olarak saptanabilir, kaldı ki sözlü edebiyattaki dönüştürüm veya çevrim metinlerarası yöntemlere son derece uygundur)

metinlerarası ilişkiler ağının saptanması daha nitelikli bir okuma ve yorumlama avantajı sağlayacaktır. İncelemeye geçmeden önce şunu söylemek gerekir ki Genette’in öne sürdüğü metinlerarası yöntemler ile Kazvî’nin *Telhîs* adlı eserinin “Hatime” bölümü arasında büyük benzerlikler vardır. Bu benzerlikler aşağıda verilecek “Metinlerarası Yöntemler” kısmında ele alınacaktır⁵.

3.METİNLERARASI YÖNTEMLER

3.1.Ortakbirliktelik İlişkileri:

Gerard Genette’nin ortakbirliktelik ilişkisi olarak saptadığı metinsel durum, somut alıntıyı ifade eden durumdur: “...iki ya da daha fazla metin arasındaki ortakbirliktelik ilişkisi, biçimsel olarak ve çoğu zaman, bir metnin başka bir metindeki somut varlığı” (aktaran Aktulum, 2000: 93) olarak tanımlayan Genette, üç başlık altında ortakbirliktelik ilişkisini inceler. Bir metnin başka bir metin içindeki somut varlığı *Telhîs*’te “alıntı” zâhir (açık) olarak adlandırılır ve şöyle tanımlanır: “Anlamın tümünün, lafzın tamamı veya bir kısmıyla birlikte alınması ya da yalnızca anlamın alınması suretiyle olur.” (Kazvî, tarihsiz: 161-162). Dolayısıyla ortakbirliktelik ilişkisi somut alıntıyı ifade eder.

3.1.1.Alıntı ve Gönderge (Citation-Reference):

Alıntı, bir metne başka bir metne ait parçaların açık bir şekilde alınmasıdır. Metin içine alınan başka metin gizlenmez, açıkça verilir. Alıntı başka bir şair/yazara ait olabileceği gibi yazar/şairin öz metinlerinden de sağlanabilir. Alıntıyı, doğrudan anlatım olarak da tanımlayabiliriz. Dolayısıyla Kazvî’nin *Telhîs* adlı eseriyle ilk olarak belâgat konusuna dahil ettiği ve müşterek malzemeyi kullanmaya dayalı olan söz sanatlarını metinlerarası bağlamda ele almak gerekir.

Teşbih, istiâre, mecâz ve kinâye gibi sanatlarda da ‘metinlerarasılık’a müracaat edilebilir. Bu sanatlarda yaygın olma durumu ‘metinlerarasılık’ı izah eder. Yani bir şâir yaygın bir istiâreden istifade etmişse o şâir ‘metinlerarasılık’a başvurmuş demektir. İster bu ortak malzemeyi kullanmaktan isterse de delâlet edilen şeyin öz niteliklerinden kaynaklansın, netice olarak metinlerarası bir yöntemdir. Kazvî, bunun da Kristeva tarafından nerdeyse bin yıl sonra öne sürülen metinlerarasılıkla ilgili olduğunu şu sözlerle anlatmış olmaktadır: “Eğer iki şâirin ittifakı teşbih, mecâz, kinâye gibi ve cömert birini dilenciler geldiğinde güleçlikle, cimri bir kişiyi zengin olmakla beraber asık yüzlülükle nitelemek gibi- sıfatın ait olduğu kişiye mahsus oldukları için sifata delâlet eden durumları zikretmek gibi maksada delâlet yönünde olursa ve insanlar cesuru arslana ve cömerdi denize benzetme gibi akıl ve âdette yerleştiğinden ötürü maksada delâlet yönünü ortak olarak biliyorlarsa, o da birinci gibi hırsızlık değildir. Değilse (yani insanlar maksada delâlet yönünü ortak olarak bilmiyorlarsa) onda öncelik ve

⁵ Robert S. Miola (2004), temel metinlerarası yöntemleri 7 başlık altında inceler: “*Revision* (metnin kendinden önceki metinlerle alışverişi), *translation* (çeviri), *quotation* (alıntı), *sources* (kaynak metnin kendinden sonraki metinlerde yapı, karakter, düşünce, biçim ve dil bakımından görünmesi), *conventions and configurations* (pastiş ve parodi), *genres* (türsel ilişki) ve *paralogues* (metin düzeyinde kalıtsal ilişki) (s.13-25).

ekleme bulunduğunun iddia edilmesi câizdir.” (Kazvîni, tarihsiz: 161). Dolayısıyla “metinlerarasılık”ı Rus biçimcilerinin eserlerinde aramadan önce Asya edebiyatlarına ve klasik belâgat eserlerine bakmak gerekir.

Tanımsal ve kuramsal olarak alıntı (citation) olarak değerlendirebilecek iktibas, îrâd-ı mesel, taştîr ve tazmîn klasik edebiyatta sık müracaat edilen sanat ve nazım şekilleri ile metinlerarasılık kuramındaki alıntı arasında benzerlik kurulabilir.

3.1.1.1.İktibas: Bir ayet veya hadisin tamamını veya bir bölümünü (ondan alındığına işaret edilmeden) yazı/şiir içinde aynen aktarmakla (Kazvîni, tarihsiz: 167) söz konusu olan iktibas sanatı, metinlerarasılık kuramında alıntı olarak değerlendirilmektedir.

“Bu kadar cürm-ü-seyyiâtımla

Rahmet ümmîdimin budur sebebi

Ki buyurmuş Huda-yı ‘Azze ve Cell

Sebekat rahmeti ‘alâ gadabi” (Olgun, 1936: 49)

Son dizede “Rahmetim gazabımı geçti.” meâlindeki kudsî hadisine yer verilmek suretiyle iktibas sanatına başvurulmuştur.

Sanma ey hâce ki senden zer ü sîm isterler

Yevme lâ-yenfa’uda kalb-i selîm isterler (Bağdadlı Rûhî)

Yukarıda italik olarak verilen kısım, Şu‘arâ Suresi 88. ayetinden alınmıştır ve bir metinlerarası teknik olarak “alıntı (citation)”ya dahil edilebilir.

3.1.1.2.Îrâd-ı Mesel (İrsâl-i Mesel): Şiir veya yazıda atasözü, deyim veya felsefî bir önermeye yer vermektir. Amaç, fikri kuvvetlendirmektir (Ahmed Reşid, 1328, s.) Burada söz konusu olan alıntı, genellikle müşterek malzemeye dayalıdır:

Miyân-ı güft ü gûda bed-meniş îhâm eder kubhun;

Şecâ‘at arz ederken merd-i kıbtî sirkatin söyler

Râgıb Paşa

Girmez leb-i şîrînine yarin sühan-ı telh

Helvâccı dükkânında piyâzın yeri yoktur

Nâbî

Rûşen olmaz dil-i hayâl-i çeşm-i hûn âşâmsız

Şu‘le-rîz olmaz çerâğım rûgan-ı bâdâmsız.

Sâmî

Yukarıda verilen örneklerde italik olarak verilen ikinci dize, şairin şiirine aldığı alıntıdır ve metinlerarası bir kullanımdır.

3.1.1.3.Tazmîn: Şairin başka bir şaire ait mısra veya beyitleri kendi şiirine alarak metinlerarası bir yönetime başvurmasıdır. Kazvînî tazmîni şöyle tanımlar: “...başkasının şiirinden bir şeyin –eğer (alınan şiir) edebiyatçılar nezdinde meşhur değilse onun başkasına ait olduğuna işaret etmekle beraber şiirin içeriğine alınmasıdır” (Kazvînî, tarihsiz, s.169). Tazmîni gizli alıntıdan ayıran, aktarılan metnin başkasından alındığının (Ahmed Cevdet Paşa, 1323, s.163) mutlaka belirtilmesidir:

Şâh-ı devrâna dimez mi rûh-ı Osmân-ı şehîd

Bir gaza itdün ki hoşnûd eyledün Peygamber’i

Han Murâd ol kahramana böyle itmez mi hitâb

Âferîn ey rûzgârun şeh-süvâr-ı saf-deri

Keçecizâde İzzet Molla

Yukarıdaki örneklerde italik olarak verilen ikinci dizeler, Keçecizâde İzzet Molla’nın Nef’înin kasidesini tazmin ederek aktardığı alıntıdır ve metinlerarası bir kullanımdır. Klasik edebiyatta ‘metinlerarasılık’a ait en iyi örneklerin tazminler olduğu söylenebilir. Bu açıdan terbî’, tahmîs, tesdîs, tesbî’, tesmîn, ve ta’şîrler (bkz.İpekten, 1999, ss.84-113) kesinlikle metinlerarasılık konusunda değerlendirilmesi ve ‘metinlerarasılık’ın temel yöntemleri açısından incelenmesi gereken çok bendli nazım şekillerindedir.

Buraya kadar alıntı ile klasik edebiyatta “metinlerarasılık”a örnek olabilecek sanat ve türleri inceledik. Alıntıyla beraber *ortakbirliktelik ilişkisi* içinde ele alınan bir diğer kavram ise “gönderge (reference)”dir. Göndergede doğrudan bir alıntı söz konusu değildir. Metinden doğrudan alıntı yapılmaz, metnin ismi ya da başlığı verilerek metne gönderme yapılır (Aktulum, 2000, s.101). Gönderge kavramını klasik edebiyatta söz sanatı olarak kullanılan telmîh iyi bir şekilde izah eder. Telmîh sanatıyla ister sözlü ister yazılı metinlere atıf yapılsın, neticede sözü edilen bir başlık veya isimle bir metindir. Peygamber kıssaları da netice olarak hem sözlü hem de yazılı olarak ortadadır. Yüsrî’nin “na’t”ında bu açıdan eser isimleri zikredilerek göndergesel bir metinlerarasılık kurulur (Açıl, 2014, s.11):

“Dilâ nedür sebab-i men’-i iktisâb-ı kemâl

Binâ-yı ma’siyete tâ-be-key bu Sarf-ı hayâl”

Yüsrî

Binâ ve *Sarf* adlı eserler zikredilmekle birlikte “Na’t”ın devamında medreselerde okutulan diğer eserler de söz konusu edilerek metinlerarası yöntem uygulanır.

3.1.1.4.Taşîr: Metinlerarasılık’a örnek olarak değerlendirilebilecek doğrudan bir alıntı yöntemi olan taşîr, “yarısından ikiye ayırmak” (Saraç, 2012b: 173) anlamına gelir. Haluk İpekten (1999) taşîri “Bir şairin gazelinin

her beytinin arasına aynı vezin ve kafiyede iki mısra eklenerek yapılan murabbalara terbi'-i mutarrafi veya taştîr denir. Daha çok iki mısra arasında üç mısra eklenerek beşli taştîrler yapılmıştır. Bunlara tahmîs-i mutarrafi da denilmiştir" (s.101) şeklinde tanımlar. Aşağıda bir bendi verilen "tahmîs-i mutarrafi"ta Nedîm, Nedîm-i Kadîm'in gazeline taştîr yapmıştır:

*Derdin nedir gönül sana bir hâlet olmasun
Bimâr eden bu gûne seni râhat olmasun
Bizden tesettür etme abes külfet olmasun
Bicâ tabîbe varmağa hiç hâcet olmasun
Sed el-hazer sevdüğün ol âfet olmasun* (İpekten, 1999, s.103)

Yukarıdaki taştîrde italik olarak verdiğimiz mısralar, Nedîm-i Kadîm'e aittir. Nedîm ise kendine ait dizeleri, taştîr ettiği beyitlerin arasına koymuştur.

3.1.1.5.Telmîh: Bir edebî metinde bir ayete, hadise, kıssaya, efsaneye veya tarihî bir olaya yapılan atıftır. Kazvînî, telmîhi "...bir kıssa veya bir şiire – onu zikretmeden işaret edilmesidir." (Kazvînî, tarihsiz: 170) şeklinde tanımlar. Recâizâde Mahmûd Ekrem (1299) ise telmîhin "tarihe, esâtire, ahlâka, adâta, efsaneye, durûb-ı emsâle, vukû'âta ve havâtır-e âdiyye" (s.273) dair olabileceğini belirtir. Telmîhin iktibastan farkı metinsel bir alıntı değil, "gönderge" tanımında olduğu gibi yalnızca ismini zikretmekle mümkün olan metinlerarası bir yöntem oluşudur.

Âvâzeyi bu âleme Dâvûd gibi sal
Bâkî kalan bu kubbede bir hoş sadâ imiş
Bakî

Bin şivesi vardır bu Züleyhâ-yı cihânın
Ey Yûsuf-ı hüsn eyleme zindânı ferâmûş
Keçecizâde İzzet Molla

Gerekse kuvvet-i bâzûda Şâh Behrâm ol
Bu Zâl-i dehr ider menzilüni âhir gûr
Hayâlî

Bu beyitlerde görüldüğü gibi Hz.Davud ve Hz.Yusuf gibi peygamberlerin yanı sıra mitolojik unsurların metinsel göndermeleri metinlerarasılık olarak ele alınır.

3.1.2.Gizli Alıntı-Aşıрма (Plagiat): İntihal olarak değerlendirebilecek olan gizli alıntı, bir yazar veya şairin başka bir yazar veya şaire ait olan metni kendi metniymiş gibi yansımasıdır. *İslâm Ansiklopedisi*'nde İsmail Durmuş, "intihal" maddesinde, klasik edebiyatta bu kavramı şöyle tanımlar: "Türk edebiyatında intihalden eski kitaplarda "şair geçinenlerin tutulduğu bir hastalık" olarak söz edilir. Bu şairlere "düzd-i sühan" (söz hırsızı), yaptıkları

işe de “sirkat-i şî'r” denir. Bu ağır suçun cezası da dil kesmektir” (Durmuş, 2000: 347). Sünbülzâde Vehbî, intihalin karşılığın dilin kesilmesi olduğunu söyler:

“Sirkat-i şî'r edene kat'-i zeban lâzımdır

Böyledir şer'-i belâgatta fetâvâ-yı sühan” (Olgun, 1936, s.53).

Klasik edebiyatta, gizli alıntıya sirkat denilir. Sirkat açık olduğunda zâhir sirkat, açık olmayanına gayr-ı zâhir sirkat denilir. Başkasından şiir almaya ise ahz ü sirkat denilir. Gizli alıntının bir çeşidi de Arap veya Fars şairlerinden çeviri yoluyla kaynak gösterilmeksizin alınan mısra, beyit veya şiirlerdir. “Mesh adı da verilen bu intihal, başkasına ait olan bir manzumede sözlerin yerini değiştirmek yahut bu manzumeden bazı sözleri almak suretiyle yapılır. İlmâm veya selh ise bir manzumenin yalnız mânasını almak yoluyla yapılan intihaldir. Selhe yakın bir intihal çeşidi de başka bir şairin şiirinden ilham alarak ondaki fikirleri kullanmak olan hâyîdedir. Bir eserden etkilenmekle intihali birbirinden ayırmak gerekir. Zira etkilenme her sanat dalında görülen ve tabii karşılanan bir durumdur.” (Durmuş, 2000: 348). Tevârüd kavramının da intihalle yakın bir alakası vardır. İki şairin birbirinden habersiz olarak bir mısra veya beyti aynı şekilde söylemesi hadisesidir ve genellikle tarih düşürmede karşılaşılan bir durumdur (Durmuş, 2000: 348)⁶. Sünbülzâde Vehbî, ister sirkat isterse de de tevârüd olsun, bu şekildeki ‘metinlerarasılık’tan olumsuz bir şekilde bahseder:

“Kudemânın bulup âsârını gencîne-misâl

Ettiler cümle harâmî gibi yağmâ-yı Sühan

Selh ü ilmâm ü tevârüd diye sonra çalışır

Aybını setre nice düzd-i tûvânâ-yı sühan”

Görüldüğü gibi, gizli alıntı veya aşırma olarak değerlendirilen ve çoğunlukla postmodern edebiyat bahsinde söz konusu edilen intihal kavramının klasik edebiyat içinde bahsi geçer ve genellikle edebî metnin değerini düşüren olumsuz bir kavram olarak ele alınır.⁷ Aşırma, klasik belâgat eserlerinde kesinlikle yerilmiş ve gayr-ı ahlâkî bir durum olarak görülmüştür.⁸

3.1.3. Anıştırma (Allusion): Bir metnin doğrudan değil de dolaylı veya gizli yollarla başka bir metin açısından söz konusu edilmesidir. Kazvînî, *Telhis*'te anıştırmadan “gayr-ı zâhir (kapalı)” alıntı olarak bahseder (Kazvînî, tarihsiz: 162) Metinlerarası yöntem bakımından kinaye, telmîh, tevriye veya iham sanatlarıyla eş tutulabilecek bir teknik klasik edebiyatta da söz konusu edilmiştir. Nabil Alawi (2010), anıştırmanın geleneksel bir yöntem olduğunu vurgulayarak tarih, mit veya kendinden önceki bir metinle sağlanabileceğini belirtir (s.2443). Yani bir metin başka bir metin içinde az önce zikredilen

⁶ Tahir Olgun (1936), tevârüd ifadesinin intihalin geçiştirilmek için kullanıldığını ima eder ve şu tanımları verir: “İki şâirin birbirinden haberi olmaksızın aynı mısra, yahut beyti rastgele söyleyivermesidir. Ekseriya târih mısralarında olur.” (s.154)

⁷ Nitekim kimi araştırmacılar, ‘metinlerarasılık’ın bu yönünü, postmodernist edebiyat anlayışının olumsuz bir yansıması olarak görür (Zariç, 2014: 756).

⁸ Horace’ın Grek ülkesinin işgal edilmesi ile sanatının Romalılarca yağmalanması arasında koşutluk kurması, sanatta “plagiarism”in işte bu olumsuz yönünü anlatır (Randall, 20, s.131)

edebî sanatlar yoluyla varlık gösterirken bu durumu saptamak için “kişisel ekin birikimi ve çaba” (Aktulum, 2000: 109) gereklidir. Bu makalede, anıştırmaya dahil edilen telmîh için başka araştırmacılar da benzer görüşü paylaşır. “...çağrışım ve yoğun söz söyleme yolu telmîhi metinlerarasılık kavramına yaklaştırmaktadır. Çünkü çağrışımlar çoğunlukla başka metinleri ve hikâyeleri akla getirmekte ve onlara telmîhte bulunulmasını sağlamaktadır.” (Açıl, 2014: 11). Dolayısıyla metinde gizli/örtük olarak bulunan ve başka metinlere çağrışım yoluyla kurulan bu ilişki, bir metinlerarası tekniktir. *Leylâ ile Mecnûn* ve *Yusûf ile Züleyhâ* gibi mesnevilerde ortak kültür ve müşterek malzemedeki kaynaklı bolca metinlerarası yöntem bulunmaktadır. Hamdullah Hamdi, *Yûsuf ve Zelîhâ* mesnevisinde,

“Salmış-ıdum bu niyyete kur’a
Câmîden irdi nâgehân cür’a

“Tercemân oldu ba’zı tercemesi
Nazma germ oldı tab’umun hevesi”

“Kimisi terceme kimisi nazîr
Umarım ahîr eyleye takdir” (Öztürk, 2001: 13-14)

beyitleriyle Firdevsî ve Câmî’den etkilendiğini aktarır.

3.2. Türev İlişkileri:

Yazar veya şairin bir metni dönüştürerek yeni bir biçime kavuşturduğu metinlerarası yöntemler bu kategoride ele alınmaktadır. Türev ilişkisi çoğunlukla taklit ve alay amacıyla sağlanır. Yansılama (parodi), alaycı dönüştürüm ve öykünme (pastiş) türev ilişkisinin belli başlı unsurlarıdır (Aktulum, 2000: 116).

3.2.1. Yansılama (Parodi): Aristoteles’in *Poetika*’sında “bir şarkıyı başka bir tonda söylemek, yani bir melodiyi başka bir ses perdesine geçirmek” anlamıyla kullanılan parodi, bir metni dönüştürüp başka bir amaçla kullanmaktır (Aktulum, 2000: 117). Yine Kubilay Aktulum (2004), “klasik bir metnin sıradan bir olaya indirgeme”si (s.287) olarak tanımlar. Genette, parodiyi Bakhtin gibi pastişten ayırıp, daha genel ve kapsayıcı bir tanım yaparak ele alır ve gülünç dönüştürüm ve yergiyi parodinin zeminine oturtur (Aktulum, 2004: 289). Dolayısıyla bir metnin biçimini değiştirmeden konusunu değiştirmeye parodi denir. Klasik edebiyatta yer alan nakîze örnekleri yansılama (parodi)’nin konusu olabilir: “Bir şairin gazeline aynı vezin ve kafiyede bir başka gazel söylemeğe tanzir etme veya cevap verme, söylenilen gazele de nazîre denmiştir. Bu bazen yüzlerce nazîre söylenmiş, bu nazîreler “mecmua’tü’-n-nezâ’ir” adı verilen kitaplarda toplanmıştır.⁹ Nazîrenin, tanzir edilen gazelle aynı anlam doğrultusunda olması gerekir. Ters anlamda söylenmişse buna nakîze denir.” (İpekten, 1999: 19). Fuzûlî’nin

⁹ İbrahim Gültekin (2013), Bâkî’nin Zâtî’nin gazeline yaptığı nazireyle Zâtî’nin gazeliyle Yunus Emre’nin gazeli arasındaki metinlerarası ilişkiyi incelemiştir (s.1511-1537).

“Gönül tâ var elinde câm-ı mey tesbîhe el urma

Namâz ehline uyma onlar ile turma oturma” (Saraç, 2012a, s.273)

beytiyle başlayan gazeline Niyâzî Mısrî bir nakîze yazmıştır:

“Gönül tesbîh çek seccadeden hiç ayağın ırma

Namâz ehlinden özgeyle sakın sen turma oturma” (Saraç, 2012a, s.273)

Nazîre ise “ortak sözlü paralelizm” (Tuğluk, 2010: 29) ile yakından ilişkilidir. Nazîrenin tanımında olduğu gibi “aynı vezin ve kafiye”de yazılma zorunluluğu parodideki biçimin aynı kalması fakat sözlerin ve yerine göre anlamın değişmesi arasında bir metinlerarası ilişki bulunur. Bağdatlı Rûhî’nin “Terkîb-i Bend”ine Ziya Paşa tarafından yapılan nazîre, bu sahadaki en iyi örneklerden biridir.

3.2.2. Alaycı (Gülünç) Dönüştürüm (le travestissement burlesque):

Ciddi bir konuda bahseden bir yapıtı, yergi amacıyla gülünç bir şekilde ele almaktır. Alaycı dönüştürümde ciddi bir yapıt gülünç bir şekle sokulur. Klasik şiirde “tehzil” konusuyla çakışan alaycı dönüştürüme kimi şairlerin eserlerinde rastlamak mümkündür. Ali Şükrü Çoruk (2007), tehzili “Divan şiirinde bir şairin, bir başka şairin şiirine yine edep dairesinde, mizah maksadıyla yazdığı nazîreye denir.” (s.481) şeklinde tanımlar. Alaycı dönüştürüme klasik edebiyatta “Bir şiirle aynı ölçü ve kafiye de şiir yazarak taklit etmeye hezl” (Donuk, 2015, s.71) de denir. Cem Dilçin (1997), Mürekkepçi Havayî ve Sürurî’nin hezliyatlarının yanı sıra Güftî’nin 86 şairi tehzil eden *Teşrifatü’s-Şu’arâ* adında manzum bir tezkiresinin bulunduğunu ifade eder (s.273). Nedîm’in “sana” redifli gazeline Enderunlu Vâsîf bir tehzil yapmıştır:

“Haddeden geçmiş nezâket yâl ü bâl olmuş sana

Mey süzölmüş şîşeden ruhsâr-ı âl olmuş sana” (Macit, 2012: 254 ve Dilçin, 1997: 274)

“Kırmızı aşî boyası rûy-i âl olmuş sana

Acıyup bakkalda pekmez sonra bal olmuş sana” (Vâsîf, 1868: 118 ve Dilçin, 1997: 274)

Yine Enderunlu Vâsîf, Şeyhülislâm Behâyî’nin bir matlaıyla ilgili tehzil yazar:

“Dağittın hab-ı nâz-i yâri ey feryâd neylersin

“Edip seyrangehim yekser harâb âbâd neylersin” (Behâyî)

“Dağittın arpa vû buğdayım ey bâd neylersin

Edip harmengehim yekser harâb âbâd neylersin” (Vâsîf) (Olgun, 1936: 137).

Bu beyitlerde görüldüğü gibi, Vâsîf, Behâyî’nin ciddi olarak ele aldığı bir konuyu bağlamından kopararak mizahî bir anlatımla yeniden yazar.

3.2.3.Öykünme (Pastiş): Biçim ve izlek bakımından bir eseri taklit etmeye öykünme (pastiş) denilmektedir. Yansılama ve alaycı dönüştürümden farklı olarak başka bir yazar veya şairin eserine taklit ederek yeni bir eser meydana koymaktır. Eserin hem biçim hem de konusuna öykünmeye pastiş denir. Ali Şükrü Çoruk (2007), tehzil veya alaycı dönüştürümü öykünmeden (pastiş) ayırır: “Batı edebiyatlarında kullanılan pastiş ile tehzil taklide dayalı olması yönüyle birbirine benzemekle beraber aralarında bazı farklar vardır. Tehzilde ele alınan şiirin vezin ve kafiyesine uyarak mizahî tarzda eser yazmak mecburîdir. Başka bir ifade ile tehzil, nazîrenin mizahî şeklidir. Pastişte ise şiire bağlı kalarak mizahî eser yazmak mecburiyeti yoktur. Bizzat şairin kendisi pastişin konusu olabilir. İçinde mizah unsuru taşımayan pastişler yazılabilir. Ele alınan sanatkârın üslûbu taklit edilerek ciddî eserler ortaya konulabilir.” (s.782)

Gerard Genette, yukarıda ele alınan dönüştürümlerden yansılama, alaycı dönüştürüm ve öykünmenin biçimsel ve anlamsal tasnifini yapar. Bu tasnif aşağıdaki gibidir:

3.2.3.1.Biçimsel Dönüştürümler

3.2.3.1.1.Çeviri (la traduction): Bir metni, bir dilden başka bir dile aktarmadır. Çeviride önemli olan çeviren yazar veya şairin eseri kendisine aitmiş gibi yansıtmamasıdır. Akdi takdirde bu durum, intihal kategorisine girer. Mülemma şiirlerde alıntı metin varsa bu çeviri olur. Türk edebiyatında Farsçadan yapılan mesnevi çevirileri bu kategoride değerlendirilmelidir.

3.2.3.1.2.Şiirleştirme (la versification): Bir nesri şiir hâline getirmektir. Manzûm fıkıh metinleri, mensûr metinlere veya tam tersi çeşitli menkıbeler manzum bir dönüştürümlerle yeniden yazılmışlardır. Türk edebiyatından mensûr tarzda yazılan fıkıh eserlerinin manzûm metinlere dönüştürülmesi yaygın bir âdettir (Aydın, 2016: 139). Kazvîni, koşuklaştırmayı “akd” olarak adlandırır: “...bir nesrin-iktibas yoluyla yapmaksızın nazmedilmesidir.” (Kazvîni, tarihsiz: 169 ve Bolelli, 2010:316). Birgivi Muhammed Efendi’nin ilmihal olarak kaleme aldığı *Vasiyyetnâme*, 17.yüzyıl şairlerinden Bahtî tarafından manzum olarak yeniden kaleme alınır (Özyaşamış-Şakar, 2005:4). Bahtî’nin manzum olarak yazdığı *Vasiyyetnâme* şiirleştirmeye örnek teşkil eder. Râşid, Yazıcıoğlu Muhammed, Nidâî gibi şairler kendi mensur eserlerini; Bekâî, Sâdıki, Muhyiddin Mehî gibi şairler de başkasına ait bir eseri nazma çekmiştir (Türkoğlu, 2015: 82-85)

3.2.3.1.3.Düzyazılaştırma (la prosification): Bir manzumeyi nesir hâline getirmektir. Şiirleştirmenin tersi olan düzyazılaştırma çeşitli menkıbelerin manzum hâle getirilmesi şeklinde ortaya çıkar. Kazvîni, düzyazılaştırmayı “hall” olarak adlandırır ve “...nazmın nesre dönüştürülmesidir.” (Kazvîni, tarihsiz: 169) der. Nizamî Gencevî’nin *Heft Peyker*’i Muhammed Rıza Agâhî tarafından hem çevrilmiş hem de düzyazıya aktarılmıştır (Kalenderov, 2012: 67).

3.2.3.1.4.Vezin dönüşümü (la transmétrisation): Bir manzûmenin vezninin başka bir vezne aktarılmasıdır. *Telhîs*’te vezin dönüşümü “igâre ve mesh” olarak adlandırılır (Kazvîni, tarihsiz: 170). Yunus Emre’nin

Taşdun yine deli gönül / Sular gibi çağlar mısın

Akdun yine kanlu yaşum / Yollarımı bağlar mısın

N'idem elüm irmez yâre / Bulunmaz derdüme çâre

Oldum ilümden âvâre / Beni bunda egler misin (Tatçı, tarihsiz: 218)

beyitleriyle (dörtlüklerle) başlayan şiiriyle Zâtî'nin

Dem-be-dem seyl-âb-veş eşk-i revânım çağlar

Dögünüp taşlarla ağlar hâlüme ırmağlar (Gültekin, 2013: 1519)

beytiyle başlayan gazeli arasında vezin farklılığı bulunmaktadır. Gültekin (2013), bu iki şiirin arasındaki metinlerarası ilişkiyi ortaya koymuştur (s.1531-1535). Yunus Emre'nin şiiri, hazırlanan *Dîvân*'ına beyit nazım birimiyle yansımışsa da esasında dörtlüklerle yazılan ve ilâhî formundaki bir semâ'dir. Yunus Emre'nin şiiri 4+4 duraklı 8'li hece ölçüsüyle kaleme alınmışken Zâtî'nin şiiri aruzun *fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün* vezniyle yazılmıştır.

3.2.3.1.5. Biçem Dönüşümü (la transtylation): Bir metni dilbilgisel bakımdan yeniden düzenlemektir. Bu ise metni kısaltma, genişletme veya metin üzerinde çeşitli değişiklikler yapmaktan ibarettir. İndirgeme olarak değerlendirilen bölüm, metnin bir bölümü çıkarmak veya metinden bir özet çıkarmaktır. Genişletme ise bunun tam tersidir. Biçem dönüşümü, duruma göre, kelimelerin bir kısmının veya tamamının eşanlamlılarıyla değiştirilmesi klasik edebiyat bağlamında kötü görülmüştür (Kazvîni, tarihsiz: 162). Eksik bulunan metne yeni vakalar, konular eklenerek de metin genişletilir. Kipsel dönüşümde ise, anlatıcı kipi veya dramatik durum değiştirilir. Bir romanın sinemaya uyarlanması sırasında meydana gelen değişiklikler, kipsel dönüşüm başlığı altında ele alınır (Aktulum, 2000: 142-146). Klasik metinlerin minyatüre yansması biçem dönüşümü bağlamında değerlendirilebilir.¹⁰

3.2.3.2. Anlamsal Dönüşümler: Bir metin başka bir yazar veya şair tarafından alınıp anlamsal bakımdan değişikliğe gidiliyorsa buna anlamsal dönüşüm denir. Biçimde olduğu gibi değişiklik biçimde değil bu defa anlamsaldır. Kazvîni, *Telhis*'te anlamsal dönüşüme de dikkat çeker. Gayr-i zâhir olan alıntı grubu içinde değerlendirilebilecek anlamsal dönüşümleri tespit etmek güçtür ve kişisel bir kültür birikimi ve çabayı gerektirir.

4. SONUÇ VE ÖNERİLER

Metinlerarasılık kavramı üzerinde ilk duran eleştirmen ve kuramcılar Rus biçimcileridir. Mikhaıl Bakhtin bu kavramı kuramsallaştırma çabalarına büyük destek verir. Daha sonra Rus Biçimcilerinin kuramlarını Fransızcaya çeviren Kristeva, metinlerarasılık kavramını postmodernizm bağlamında öne sürer. Roland Barthes, Laurent Jenny ve Gerard Genette, metinlerarasılık kavramı üzerinde çalışıp bugün ele alındığı düzeye getirir. 20. yüzyılda ortaya atılan bir yöntem gibi görülse de metinlerarası yöntemin yeni veya sadece postmodern edebiyata münhasır olduğunu öne sürmek geleneği dışlamak veya görmezden gelmek anlamına gelmektedir. İnsanlık birikiminin çağlar boyu dönüştürülerek aktarılması 'metinlerarasılık'a sunulacak en önemli

¹⁰ Bu konuda, Neslihan Koç Keskin (2011)'in "Minyatür Merceğiyle Divân Şiirini Görmek" adlı çalışması görülebilir.

kanıttır. Kutsal kitaplarda yer alan metinlerarası örnekleri, özellikle insanlığa iyilik ekseninde dikte edilen değerler veya peygamber kıssalarının benzer metinsel özellikleri görmezden gelinemez. Metinlerarasılık kavramı sadece postmodernizme münhasır kılınırsa, edebiyat eleştiri ve kuramlarının eksik bir yanı kalacaktır. ‘Metinlerarasılık’ klasik edebiyat retoriğine uygulamak kesinlikle bir anakronizm değil, aksine klasik sanatçıların yöntemleri içinde bulunan bir araştırma biçimidir. Özellikle de edebî sahada gelenek ilişkisi çerçevesinde gelişen ve dönüşen edebiyat bağlamında ‘metinlerarasılık’ın olmadığını iddia etmek mümkün değildir. Bu açıdan, metne verilen değer ve eleştiri geleneği dikkate alındığında klasik edebiyatta metinlerarasılık kavramının izleri detaylı bir şekilde izlenilebilir. Nitekim Kazvî’nin *Telhîs* adlı eseri bunun için önemli bir delildir. Ayrıca *Telhîs*’in “Hatime” bölümünde ele alınan konularla Genette’in tasnifi arasında şaşırtıcı bir benzerlik bulunduğunu söylemek gerekir.

Bu çalışmada, özellikle Kubilay Aktulum’un kendisinden hareketle eserini ortaya koyduğu başta Julia Kristeva ve Gerard Genette’nin öne sürdüğü metinlerarası yöntemlere sadık kalarak klasik edebiyat metinlerinde teorik düzeyde metinlerarası kavramının izleri araştırıldı. Müşterek malzemeye dayanan söz sanatları ve edebî biçimlerin metinlerarasılık kuramına son derece kanıtlanabilir örnekler sunduğu saptandı. ‘Metinlerarasılık’ın temel kavramlarından olan alıntı, gönderge, anıştırma, parodi, pastiş ve gülünç dönüştürüm gibi kavramların izahı doğrultusunda ve belâgat ilmi kavramları paralelinde yine klasik edebiyattan metin örnekleri sunulmaya çalışıldı. Metinlerarası ilişkilerin klasik retorikteki kökeni üzerine yapılan bu çalışmayla klasik edebiyatta sıkça müracaat edilen metinlerarası kullanımların modern bir bakış açısıyla incelenebileceği sonucuna ulaşıldı.

5.KAYNAKLAR

- Abrams, M.H. (1999). *A Glossary of Literary Terms*. Heinle&Heinle Thomson Learning, USA.
- Açıl, Berat (2014). “Telmîh’e Telmîh: Klasik Türk Edebiyatında Geleneğin İnşası”, *Erdem Dergisi* 67, (Aralık 2014), ss. 5-18.
- Ahmed Cevdet Paşa (1323). *Belâgat-ı Osmaniyye*, İstanbul.
- Ahmed Reşid (1328). *Nazariyyat-ı Edebiyye*, Ahmed İhsan ve Şürekası, İstanbul.
- Aktulum, Kubilay (2000). *Metinlerarası İlişkiler*, Öteki Yayınları, Ankara.
- Aktulum, Kubilay (2002). *Kopuk Yazı Kopuk Yapıt*, Öteki Yayınları, Ankara.
- Aktulum, Kubilay (2004). *Parçalılık Metinlerarasılık*, Öteki Yayınları, Ankara.
- Alawi, Nabil (2010). “Intertextuality and Literary Translation between Arabic and English”, *An-Najah Univ. J. of Res. (Humanities)*, Vol. 24(8), ss.2437-2456.
- Aydın, Ahmet (2016). “Manzûm Fıkıh Metinleri”, *Usûl İslam Araştırmaları*, Sayı: 26, Temmuz-Aralık 2016, ss. 137 – 170.
- Barthes, Roland (1993). *Göstergebilimsel Serüven*, Çev.Mehmet Rifat-Sema Rifat, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Bolelli, Nusreddin (2000). *Belâgat Kur’an Edebiyatı, Beyân-Meânî-Bedî*, Rağbet Yayınları.İstanbul
- Çetin, Nurullah (2004). *Yeni Türk Şiirinde Geleneğin İzleri*, Hece Yayınları, Ankara.

- Çoruk, Ali Şükrü (2007). Yeni Türk Edebiyatında Tehzil” 38. Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi (ICANAS), 13 Eylül 2007, Ankara.
- Dilçin, Cem (1997). *Örneklerle Türk Şiir Bilgisi*. TDK Yay., Ankara.
- Donuk, Suat (2015). “Nev’î-zâde Atâyî’nin Hezliyât’ı”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 8 Sayı: 39.ss.70-110.
- Durmuş, İsmail (2000) “İntihal”. *DİA*, C.22, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.
- Genç, İlhan (2007). “Klâsik Türk Edebiyatı Metinlerini Anlamada Modern Yaklaşımlar”, *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*. Volume 2/4 Fall 2007, ss.393-404
- Gültekin, İbrahim (2013). “Nazîre Geleneğinden Metinlerarasılığa Üç Şiirin Söyledikleri” *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Volume 8/1 Winter 2013, p.1511-1537.
- Hatîb El-Kazvîni (tarihsiz). *Telhîs ve Tercümesi*, Hazırlayanlar: Doç. Dr. Nevzat H. Yanık, Prof.Dr.Mustafa Kılıçlı, Prof.Dr.M.Sadi Çöğenli, Huzûr Yayınları, İstanbul.
- İpekten, Haluk (1999). *Eski Türk Edebiyatı Nazım Şekilleri ve Aruz*, Dergâh Yayınları, İstanbul.
- Kalandarov, Masharif (2012). “Manzum Eseri Düz Yazıya Aktarmada “Haft Peyker Örneği”, *Gazi Türkiyat*, Güz 2012/11: 67-77
- Kalogirou, Tzina; Economopoulou, Vasso (2012). “Building bridges between texts: From Intertextuality to intertextual reading and learning. Theoretical challenges and classroom resources” *Exedra - Revista Científica*, Português: Investigaçao e Ensino Número temático - Dezembro. ss.179-187).
- Koca, Osman (2006). *Divan Şiirinden Seçmeler*, Beyan Yayınları, İstanbul.
- Koç Keskin, Neslihan (2011). “Minyatür Merceğiyle Divân Şiirini Görmek”, *Journal of Turkish Studies Türklük Bilgisi Araştırmaları*, Walter G. Andrews Armağanı-1, 34/1.
- Köksal, M.Fatih (2012). *Edirneli Nazmî Mecma’u’n-Nezâ’ir (İnceleme - Tenkitli Metin)*. KTB Yayınları, Ankara.
- Macit, Muhsin (2012). *Nedîm Divânı*. KTB Yayınları. Ankara.
- Miola, Robert S. (2004). “Seven Types of Intertextuality” The chapter of *Shakespeare, Italy, and intertextuality*, Ed. Michele Marrapodi, Manchester University Press.
- Olgun, Tahir (1936). *Edebiyat Lügati*, Asâr-ı İlmiye Kütphanesi Neşriyatı, İstanbul.
- Öztürk, Zehra (2001). *Hamdullah Hamdi’s Mesnevi Yusuf ve Zeliha*, C.I-II., The Department of Near Eastern Languages and Civilizations Harvard University.
- Özyaşamış-Şakar, Sezer (2005). “Birgivi Muhammed Efendi’nin Manzum Vasiyyet-nâmesi (Eleştirili Metin-Dil İncelemesi-Sözlük)” *Yayımlanmamış Doktora Tezi*, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi:İstanbul.
- Porter, James E. (1986). “Intertextuality and the Discourse Community”. *Rhetoric Review*, Vol 5, No 1, Autumn 1986. pp.33-46.

- Raj, P.Prayer Elmo (2015). “Text/Texts: Interrogating Julia Kristeva's Concept of Intertextuality”, *Ars Artium: An International Peer Reviewed-cum-Refereed Research Journal of Humanities and Social Sciences* Vol. 3, January 2015 pp. 77-80
- Randall, Marilyn (1999). “Imperial Plagiarism”. *Perspectives on Plagiarism and Intellectual Property in a Postmodern World*. Ed: Lise Buranen, Alice Myers Roy. State University of Newyork Press: Newyork.
- Recâizâde Mahmûd Ekrem (1299). *Ta’lîm-i Edebiyât*. Mihrân Matbaası, İstanbul.
- Saraç, M.A.Yekta (2012a). *Klâsik Edebiyat Bilgisi Belâgat*, Gökkuşbu Yayınları, İstanbul.
- Saraç, M.A.Yekta (2012b). *Klâsik Edebiyat Bilgisi Biçim-Ölçü-Kafiye*, Gökkuşbu Yayınları, İstanbul.
- Tatçı, Mustafa (tarihsiz). *Dîvân-ı Yûnus Emre*. Erişim Linki: <http://www.muzaferozak.com/PDF/Kitaplar/YunusEmreDivani.pdf>.
- Tuğluk, İbrahim Halil (2010). *Ahmed Vesîm Dîvânı*. Salkımsöğüt Yayınları, Erzurum.
- Türkoğlu, Serkan (2015). “Divan Edebiyatında Mensur Metinlerin Manzum Olarak Yeniden Yazılması ve Vakanüvis Raşid’in Sıhatabad Mesnevisi Örneği” *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Yıl: 3, Sayı: 16, Eylül 2015, ss. 80-96.
- Vâsıf-ı Enderûnî (1868). *Divân-ı Gülşen-i Efkâr*, İstanbul.
- Zariç, Mahfuz (2014). “Göstergebilim ve Yapıbozumdan Postmodernist Yapısal Eleştiriye”, *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Volume 9/12 Fall 2014, p. 751-767.